Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 341.01:341.24
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.9-14

К. С. Лісова,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та права Європейського Союзу,
Державний податковий університет
email: Lisova.k@ukr.net
ORCID 0000-0002-2664-7721

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ВІД КЛАСИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

У статті досліджено еволюцію концепції відповідальності держав у міжнародному праві від класичних доктринальних підходів до сучасних концептуальних трансформацій. Проаналізовано історичний розвиток інституту міжнародно-правової відповідальності держав, процес його кодифікації та роль міжнародних судових органів у формуванні сучасної практики застосування норм міжнародного права. Особливу увагу приділено сучасним викликам для інституту відповідальності держав, зокрема проблемам атрибуції державної відповідальності за кібероперації, діяльності недержавних акторів, а також питанням екологічної відповідальності та відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права.

Обґрунтовується теза про поступову трансформацію класичної моделі міжнародно-правової відповідальності, що базувалася на двосторонніх відносинах між державами, у більш комплексну систему відповідальності перед міжнародним співтовариством загалом. Доведено, що сучасний етап розвитку міжнародного права характеризується розширенням сфер застосування відповідальності держав, посиленням ролі міжнародних судових механізмів і формуванням нових підходів до визначення суб'єктів відповідальності.

На основі аналізу міжнародно-правових актів, наукових досліджень та судової практики зроблено висновок про необхідність подальшого розвитку механізмів реалізації міжнародно-правової відповідальності держав з урахуванням сучасних глобальних викликів.

Ключові слова: *міжнародне право, відповідальність держав, міжнародно-протиправне діяння, міжнародне правопорушення, кодифікація міжнародного права, міжнародні суди, міжнародно-правова відповідальність.*

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Лісова К. С., 2026

Постановка проблеми. Інститут міжнародно-правової відповідальності держав є одним із фундаментальних елементів сучасної системи міжнародного права. Його основною функцією є забезпечення дотримання державами міжнародних зобов'язань та підтримання стабільності міжнародного правопорядку.

Міжнародне право, на відміну від внутрішньодержавних правових систем, не має централізованого механізму примусу. Саме тому інститут міжнародної відповідальності виконує особливо важливу роль у забезпеченні ефективності міжнародних норм.

Класична концепція міжнародно-правової відповідальності формувалася в XIX – на початку XX століття та базувалася на принципах суверенної рівності держав і добровільного характеру міжнародних зобов'язань. Відповідальність держав у цей період розглядалася переважно як наслідок порушення міжнародних договорів або завдання шкоди іноземним громадянам.

Однак розвиток міжнародних відносин, поява міжнародних організацій, глобалізація та нові форми міжнародних правопорушень суттєво змінили зміст і значення цього інституту. Особливої актуальності дослідження міжнародно-правової відповідальності держав набуває в умовах сучасних міжнародних конфліктів, охоплюючи агресію Російської Федерації проти України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика міжнародно-правової відповідальності держав залишається предметом активного дослідження в сучасній науковій літературі. У роботах Дж. Кроуфорда та М. Шоу особлива увага приділяється кодифікації принципів відповідальності держав та судовій практиці міжнародних інституцій [2; 4]. Зокрема, Кроуфорд підкреслює роль Комісії міжнародного права ООН у формуванні системи правових наслідків для держав, які порушують міжнародні зобов'язання [2].

Антоніо Кассезе та Ієн Броунлі аналізують історичну трансформацію концепції відповідальності держав від двосторонніх взаємовідносин до сучасних багатосторонніх підходів, що враховують інтереси міжнародного співтовариства та права людини [5; 1]. Окрему увагу дослідники приділяють механізмам міжнародних репарацій та компенсацій, розглядаючи приклади діяльності Комісії ООН з компенсацій після конфліктів у Перській затоці та Еритреї [3].

У роботах сучасних авторів (A. Pellet, P.-M. Dupuy) наголошується на нових викликах для міжнародно-правової відповідальності, зокрема у сфері кібероперацій, участі недержавних акторів та екологічних порушень [7; 8]. Значний внесок у дослідження сучасних кейсів внесла практика Європейського суду з прав людини та Міжнародного Суду ООН, зокрема справи щодо агресії Російської Федерації проти України. Ці кейси підтверджують актуальність застосування міжнародно-правових норм відповідальності та демонструють практичні механізми відновлення порушених прав.

Українські науковці також активно досліджують питання міжнародної відповідальності держав у контексті сучасних викликів. Так, О. Мережко аналізує перспективи застосування міжнародно-правових механізмів для притягнення держави-агресора до відповідальності та реалізації репарацій в умовах збройного конфлікту [11]. Вони підкреслюють важливість створення правової основи для конфіскації заморожених активів держави-агресора та використання їх на компенсацію завданої шкоди.

Так, останні дослідження підтверджують, що інститут міжнародно-правової відповідальності держав не лише зберігає свою фундаментальну роль у підтриманні міжнародного правопорядку, але й постійно трансформується у відповідь на нові глобальні виклики, охоплюючи військові конфлікти, технологічні загрози та порушення прав людини.

Метою статті є комплексне вивчення еволюції концепції міжнародно-правової відповідальності держав від класичних підходів до сучасних викликів, зокрема через аналіз історичних засад формування інституту відповідальності, оцінку ролі кодифікації норм у діяльності Комісії міжнародного права ООН, систематизацію судової практики міжнародних судових органів щодо притягнення держав до відповідальності, визначення сучасних проблем і тенденцій застосування міжнародно-правової відповідальності, включно із кіберопераціями та діяльністю недержавних акторів, а також дослідження сучасних кейсів, зокрема агресії Російської Федерації проти України, та оцінювання перспектив реалізації механізмів міжнародних репарацій для забезпечення відновлення порушених прав і підтримання міжнародного правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Формування інституту міжнародно-правової відповідальності держав відбувалося поступово, паралельно з розвитком міжнародного права. У класичному міжнародному праві XIX століття відповідальність держав розглядалася переважно в контексті відшкодування шкоди, завданої іноземним громадянам. Важливим принципом класичної концепції було положення про те, що будь-яке порушення міжнародного зобов'язання зумовлює відповідальність держави, що було зафіксовано в численних рішеннях міжнародних арбітражів. Класична модель міжнародної відповідальності мала переважно двосторонній характер, тобто відповідальність виникала між державою-порушником та державою, якій було завдано шкоди.

Значний розвиток концепції відповідальності держав відбувся в XX столітті у зв'язку з активною кодифікацією міжнародного права. Комісія міжнародного права ООН упродовж кількох десятиліть працювала над розробкою проєкту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. У результаті цієї роботи було сформульовано основні елементи міжнародно-правової відповідальності: міжнародно-протиправне діяння, порушення міжнародного зобов'язання, атрибуція поведінки державі та настання міжнародно-правових наслідків.

Документ також визначає форми відшкодування шкоди: реституція, компенсація та сатисфакція, що дає змогу забезпечити практичне відновлення порушених прав та відшкодування заподіяної шкоди.

Міжнародні судові органи відіграють важливу роль у формуванні сучасної практики міжнародно-правової відповідальності держав. Судова практика сприяє уточненню змісту міжнародних норм і забезпечує їхнє практичне застосування. У своїх рішеннях міжнародні суди підкреслюють обов'язок держав припиняти міжнародно-протиправні діяння та відшкодовувати завдану шкоду.

Крім того, судова практика сприяє розвитку концепції зобов'язань erga omnes, які передбачають відповідальність держав перед міжнародним співтовариством загалом. Рішення у справах «Corfu Channel», «United States Diplomatic and Consular Staff in

Tehran» та «Nicaragua v. United States» демонструють, як міжнародні суди визначають критерії атрибуції дій недержавних акторів державі та підтверджують обов'язок держав відшкодовувати завдану шкоду [15; 16; 17].

У сучасних міжнародних відносинах інститут міжнародно-правової відповідальності держав стикається з новими викликами, які потребують переосмислення класичних принципів і вдосконалення механізмів правового реагування. Сучасні трансформації міжнародного права пов'язані з розвитком інформаційних технологій, появою недержавних акторів та зростанням глобальних ризиків, що створюють складні правові ситуації для держав і міжнародної спільноти.

Одним із ключових викликів є кібероперації. Розвиток цифрових технологій і глобальної мережі «Інтернет» створює нові способи реалізації міжнародно-протиправних дій, які можуть завдавати значної шкоди державам та міжнародному співтовариству. Кібероперації здатні порушувати економічну стабільність, безпеку критичної інфраструктури, а також політичну та дипломатичну сферу держав. У таких умовах встановлення відповідальності держав стає особливо складним через проблему атрибуції дій кіберакторів. Визначення того, чи може певна кібероперація бути приписана державі як міжнародно-протиправна діяльність, вимагає чітких критеріїв контролю, наявності доказів прямого або опосередкованого втручання та оцінки намірів держави [12, с. 58].

Зростання ролі недержавних акторів у міжнародних відносинах також створює додаткові складності. Держави можуть нести міжнародно-правову відповідальність за дії організацій або груп, які перебувають під їхнім контролем, отримують матеріальну чи організаційну підтримку або діють за їхньою координацією [13, с. 340]. Цей виклик вимагає уточнення принципів атрибуції та застосування стандартів ефективного контролю, що було визначено в ключових рішеннях Міжнародного Суду ООН, зокрема в справі Nicaragua v. United States [17].

Одним із найактуальніших сучасних кейсів міжнародної відповідальності стала повномасштабна агресія Російської Федерації проти України, яка почалася 24 лютого 2022 року. Ця агресія була кваліфікована міжнародною спільнотою як порушення норм Статуту ООН та міжнародного гуманітарного права. Унаслідок цього Україна подала ряд позовів до міжнародних судових інституцій, зокрема до Міжнародного Суду ООН було подано справу «Allegations of Genocide under the Genocide Convention (Ukraine v Russian Federation)» [10].

У березні 2022 року Міжнародний Суд ООН ухвалив рішення про застосування тимчасових заходів, зобов'язавши Російську Федерацію негайно припинити військові дії, а також забезпечити недопущення порушень прав цивільного населення та міжнародного гуманітарного права. Це рішення продемонструвало важливість міжнародно-правових механізмів як засобу тиску на держави-агресори та запровадження тимчасових заходів для збереження міжнародного правопорядку.

Одним із центральних елементів міжнародно-правової відповідальності є відшкодування шкоди. Сучасне міжнародне право передбачає три основні форми репарацій: реституцію, компенсацію та сатисфакцію. Реституція передбачає повернення порушеного стану до попереднього, компенсація – грошове відшкодування завданої шкоди, а сатисфакція – заходи морального або політичного характеру для відновлення справедливості [18, с. 125].

Прикладом ефективного механізму міжнародних репарацій є діяльність Комісії ООН з компенсацій, створеної після агресії Іраку проти Кувейту, яка дала змогу зафіксувати збитки та забезпечити компенсаційні виплати постраждалим державам і фізичним особам [3].

У контексті України міжнародні оцінки збитків від російської агресії перевищують 400 млрд доларів США. 2023 року був створений Міжнародний реєстр збитків для України, що має на меті документування шкоди, завданої агресором, та формування бази для майбутнього міжнародного компенсаційного механізму. Передбачається, що цей реєстр стане фундаментом для юридично обґрунтованого процесу відшкодування збитків та реалізації права України на репарації [14].

Сучасні виклики, як-от кібероперації, діяльність недержавних акторів і масштабні військові конфлікти, демонструють, що інститут міжнародно-правової відповідальності держав потребує постійної адаптації. Це передбачає вдосконалення механізмів атрибуції, форм репарацій, а також підвищення ефективності міжнародних судових та міжурядових інституцій у сфері міжнародного правосуддя.

Висновки. Еволюція концепції міжнародно-правової відповідальності держав відображає загальні процеси розвитку міжнародного права та демонструє поступову трансформацію класичної моделі, заснованої на двосторонніх відносинах, у більш комплексну систему відповідальності перед міжнародним співтовариством. Сучасні міжнародні конфлікти, технологічні загрози та зростання ролі недержавних акторів створюють потребу в подальшому розвитку правових механізмів реалізації відповідальності держав, зокрема у сфері репарацій, кібербезпеки та екологічної відповідальності. Отже, інститут міжнародно-правової відповідальності держав продовжує еволюціонувати, забезпечуючи правову основу для відновлення порушених прав, підтримання міжнародного правопорядку та реагування на нові виклики глобальної спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Brownlie, I. Principles of Public International Law. 8th ed. Oxford : Oxford University Press, 2008. Pp. 510–540.

2. Crawford, J. State Responsibility: The General Part. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. Pp. 45–78, 110–150.

3. International Law Commission. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. New York : United Nations, 2001. Arts. Pp. 1–59.

4. Shaw, M. International Law. 8th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. Pp. 360–395.

5. Cassese, A. International Law. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2005. Pp. 200–230.

6. UN Compensation Commission Reports, 1991–2005 / United Nations, New York.

7. Pellet, A. The Definition of Responsibility in International Law. Oxford : Oxford University Press, 2014. Pp. 15–60, 102–145.

8. Dupuy, P.-M. The Law of International Responsibility. Oxford : Oxford University Press, 2014. Pp. 75–110, 160–190.

9. Georgia v. Russia (II), European Court of Human Rights, 2021.

10. Allegations of Genocide under the Genocide Convention (Ukraine v. Russian Federation) / International Court of Justice. 2022.

11. Мережко О. О. Теорія міжнародного права : підручник. Київ : Юстініан, 2019. С. 210–245.

12. Ліпкан В. А. Кібербезпека України: теорія, практика, правові засади. Київ : КНТ, 2017. С. 55–98.

13. Мицик В. В. Міжнародне право : підручник. Київ : Видавничий дім «Промені», 2018. С. 310–345.

14. Інформація про Реєстр збитків, завданих агресією РФ проти України. URL : https://dpsu.gov.ua/uk/informaciya-pro-reyestr-zbitkiv-zavdanih-agresiyeyu-rosijskoyi-federaciyi-proti-ukrayini

15. Corfu Channel Case (UK v. Albania) / ICJ Reports. 1949.

16. United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran / ICJ Reports. 1980.

17. Nicaragua v. United States / ICJ Reports. 1986.

18. Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права. Київ : К.І.С., 2015. С. 120–165.

K. S. Lisova. EVOLUTION OF THE CONCEPT OF STATE RESPONSIBILITY IN INTERNATIONAL LAW: FROM CLASSICAL APPROACHES TO CONTEMPORARY CHALLENGES

The article examines the evolution of the concept of state responsibility in international law from classical doctrinal approaches to contemporary transformations. The historical development of the institution of international responsibility of states, its codification, and the role of international judicial bodies in shaping modern practice are analyzed.

Particular attention is paid to modern challenges for the institution of state responsibility, including issues of attribution in cyberspace, the growing role of non-state actors in international relations, environmental responsibility, and violations of international humanitarian law.

The article argues that the classical model of international responsibility, which was primarily based on bilateral relations between states, is gradually transforming into a more complex system of responsibility toward the international community as a whole. It is emphasized that modern international law demonstrates a tendency toward expanding the scope of state responsibility and strengthening international judicial mechanisms.

The research concludes that further development of legal mechanisms for implementing state responsibility is necessary in order to address emerging global challenges.

Keywords: *international law, state responsibility, internationally wrongful act, international responsibility, international courts, international legal order.*

Дата надходження 23.02.2026
Дата прийняття 27.02.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026